

(Ya'fûrîler) kendi aralarında ihtilâfa düşmeleri de onun işini kolaylaştırdı. Mensuplarını düşman saldırılarından korumak için Misver dağı eteklerinde bir kale inşa etmeye ikna eden İbn Havşeb kale tamamlanınca buraya yerleşti. Bir ordu kurarak Cemîme dağı ve Misver dağı'nın tepesinde daha sonra karargâh olarak kullanacağı Beytûrayb denilen yeri ele geçirdi ve kısa zamanda bölgeye tamamen hâkim oldu.

İbn Havşeb bölgeyi ele geçirdikten sonra Sünnîlik'le ilgisi bulunmadığını, kendisinin, halkı Hz. Peygamber neslinden gelecek Mehdi'ye inanmaya çağırarak bir İsmâîlî dâîsi olduğunu ilân etti ve mensuplarından imam adına biat aldı. Böylece Misver'de İsmâîliyye tarihinin ilk devleti kurulmuş oldu. İbn Havşeb, daha sonra batıya doğru yayılmaya devam ederek Ayyân ve Humlân'ı ele geçirdi. 293 (905-906) yılında Zehâr, Şibâm, Himyer ve Kevkeban'ı zaptetti. Bu başarıları sonunda Ya'fûrî ve Himyerî liderlerinden birçoğu onun emrine girdi.

Bu faaliyetleri sırasında İbn Havşeb imamın Mısır başdâîsi Firûz ile yakın ilişkilerini sürdürdü. Bu yıllarda, imam tarafından daha sonra İsmâîliyye'yi Mağrib'de yaymakla görevlendirilecek olan Ebû Abdullah eş-Şîi'yi yetiştiren İbn Havşeb 290'da (903) bölgede bulunan pek çok kimsenin İsmâîliyye'ye geçtiğini ve dave-tin muvaffak olduğunu İmam Ubeydullah el-Mehdî'ye bildirdi. İmam kazandığı zaferlerden ötürü kendisine Mansûrû'l-Yemen unvanını verdi ve onu İsmâîliyye'yi diğer İslâm beldelerinde yaymakla görevlendirdi. Bunun üzerine İbn Havşeb hanımının amcazadesi Heysem'i Sind'e, Abdullah b. Abbas eş-Şâvirî'yi Mısır'a, Ebû Zekeriyâ et-Tamâmî'yi (Zamâmî) Bahreyn'e ve diğer bazı dâîleri de Yemâme ve Hindistan'a (muhtemelen Gucerât) gönderdi. Dâîlerinin başarı haberlerini alan İmam Ubeydullah el-Mehdî, 286'da (899) Abbâsîler'in takibinden kurtulmak için Dimaşk yakınında bulunan Selemiyye'nin terkedilmesini ve kendileri için en uygun yerin Yemen olduğunu bildirmiş, bu konuda gerekli hazırlıkların yapılması tâlimatını vermişti. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 292'de (905) Yemen'e değil Mısır'a gidip bir süre orada kaldı. Muhtemelen, Abbâsîler'in kendisini tutuklamasından çekinerek aynı yılın ortalarında mensuplarına Ebû Abdullah eş-Şîi'nin devlet kurma çabalarında başarıya ulaştığı Mağrib'e gideceklerini bildirdi. Mağrib'e gitmek istemeyen Mısır başdâîsi Firûz ima-

ma baş kaldırdı ve İbn Havşeb'le görüşmek üzere Yemen'e hareket etti. Ancak imam İbn Havşeb'e haber göndererek başdâîyi öldürmesini emretti. Bunun üzerine oraya gitmekten vazgeçen Firûz, Yemen'de güçlü bir devlet kurduktan sonra İsmâîliyye ile ilgisini kesen Ali b. Fazl'a katıldı. Elde ettiği başarılarından dolayı gurura kapılan ve kısmen Firûz'un tesirinde kaldığı anlaşılan Ali b. Fazl, İbn Havşeb'e haber yollayıp kendisine tâbi olmasını istedi. İbn Havşeb ona, verdikleri sözü hatırlatarak imama sadâkat göstermesini tavsiye etti. Anlaşmazlık savaşla sonuçlandı. 299 yılı Safer ayında (Ekim 911) yapılan savaşta mağlûp olan İbn Havşeb, Misver dağı üzerinde Beytûduhân denilen yerde sekiz ay kuşatma altında kaldı. Sonunda 299 yılı Ramazan ayında (Nisan-Mayıs 912) barış istemeye mecbur oldu ve oğullarından birini Ali b. Fazl'ın yanında rehin olarak bıraktı. İbn Havşeb'in bu savaşta uğradığı başarısızlık Yemen'de İsmâîliyye için büyük bir darbe oldu. Bu olaydan sonra İsmâîlîler burada önemli bir gelişme kaydedemediler.

Yenilgiden sonra ömrünün kalan kısmını Misver ve çevresindeki kalelerde geçiren İbn Havşeb, bazan mezhebinin gizlemek zorunda kalmakla birlikte hayatının sonuna kadar İsmâîliyye imamına ve doktrinine bağlılığını sürdürdü. Kendisine tâbi olanların birçoğunun İsmâîliyye'yi bırakıp tekrar Sünnîliğe dönmesi Yemen İsmâîliyyesi'ne büyük ölçüde zarar verdi. Ailesinden hiç kimseyi halef seçmeyen İbn Havşeb, oğlu Ebû'l-Hasan'a ve Abdullah b. Abbas eş-Şâvirî'ye iyi geçinmelerini, İsmâîliyye'ye ve imamına sadık kalarak mezhebi yaymalarını vasiyet etti. Onun ölümünden sonra (11 Cemâziyelâhîr 302/1 Ocak 915) liderlerin birbirine düşmesi sonucu İsmâîliyye Yemen'de Suleyhîler'in kuruluşuna kadar bir varlık gösteremedi.

İbn Havşeb aynı zamanda dinî ilimler, astronomi ve matematikle de uğraşan bir âlimdi. Bundan dolayı Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh'ın ondan bahsederken "reis, mevlâ, bâbü'l-ebvâb, fahrû'd-da've" gibi ifadeler kullandığı bilinmektedir. Günümüz Hindistan Müsta'fîleri, bir kısmı oğlu Ca'fer b. Mansûrû'l-Yemen'e ait olduğu bilinen Te'vilü'z-zekât, Serâ'rî-rû'n-nuṭakâ (Esrârû'n-nuṭakâ), eş-Şevâhid ve'l-beyân, el-Keşf, el-Feterât ve'l-kırânât, el-Envârû'l-muḍiyye, el-İzâh, Risâletü'r-rüşd ve'l-hidâye, el-Âlim ve'l-gulâm gibi eserleri ona nisbet etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhu'd-da'veti'z-zâhire ve ibtidâ'ü'd-devle* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1970, s. 32-62, 149-150; a.e. (nşr. Ferhât ed-Deşrâvî), Tunus 1975, s. 2-34, 107-160; Hammâdî, *Keşfü esrârî'l-Bâtıniyye* (İsferâyînî, et-Tebşîr [Kevserî] içinde), s. 201-214; el-İstibşâr fi 'acâ'ibi'l-emşâr (nşr. Sa'd Zağlûl Abdülhamîd), İskenderiye 1958, s. 202-203; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 30-31; Makrîzî, *el-Hıtaṭ*, I, 349; a.mlf., *İttî'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1416/1996, I, 40-41, 55; İdrîs İmâdüddin, *Uyûnû'l-aḥbâr ve fûnûnû'l-âşâr* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1406/1986, IV, 396-402; VI, 31-44; İbnü'd-Deyba', *Ḳurretü'l-uyûn* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva'), Kahire 1978, I, 181-213; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-emânî fi aḥbârî'l-ḳuṭrî'l-Yemânî* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, s. 191-202; İsmâil b. Abdürresûl el-Uceynî, *Fehresetü'l-kütüb ve'r-resâ'il* (nşr. Ali Naki Münzevî), Tahran 1344/1966, s. 260; W. Ivanow, *A Guide to Ismaili Literature*, London 1933, s. 36; a.mlf., *Ismaili Literature*, Tahran 1963, s. 17-18, 22; Hüseyin b. Feyzullah el-Hemdânî, *eş-Şuleyhîyyûn ve'l-hareketü'l-Fâtımiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1955, s. 29-48; Mustafa Gâlib, *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'îliyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelüs), s. 152-153; İsmâüddin Abdürraûf el-Fikî, *el-Yemen fi zillü'l-İslâm*, Kahire 1981, s. 130-140; Eymen Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye fi bilâdî'l-Yemen*, Kahire 1988, s. 91-96; Seyfeddin el-Kasîr, *İbn Havşeb ve'l-hareketü'l-Fâtımiyye fi'l-Yemen*, Dimaşk, ts. (Dârü'l-Yenâbî); Heinz Halm, "Die Sirat İbn Hauşab: die ismailitische da'wa im Jemen und die Fatimiden", *WO*, XII (1981), s. 107-135; a.mlf., "Ebn Hawşab", *Elr*, VIII, 28-29; W. Madelung, "Manşûr al-Yaman", *El²* (İng.), VI, 438-439.

EYMEN FUÂD SEYYİD

İBN HAY

(ابن حَيّ)

(ö. 168/784-85)

Zeydiyye'nin kollarından,

Kesîrûnnevâ el-Ebter'e

(ö. 169/785-86)

nisbetle Bütriyye diye de tanınan

Sâlihiyye'nin kurucusu,

fıkıh ve kelâm âlimi

(bk. ZEYDİYYE).

İBN HAYR

(ابن خير)

Ebû Bekr Muhammed b. Hayr

b. Ömer el-İşbîlî

(ö. 575/1179)

Hadis hâfızı,

kıraat ve Arap dili âlimi.

28 Ramazan 502'de (1 Mayıs 1109) İşbîliyye'de (Sevilla) doğdu. Mağrib'deki Emevî, Berberî Lemtûne kabilesine nisbetle Lemtûnî diye de anılır.

İlme yönelmesini sağlayan ilk hocası İşbîliye hatibi ve kadısı, kıraat âlimi Ebû'l-Hasan Şüreyh b. Muhammed onun yetişmesinde etkili oldu. İbn Hayr yaklaşık on altı yaşından itibaren İşbîliye'deki âlimlerden ders aldı; daha sonra Bâce (Beja), Kurtuba (Cordoba), Meriye (Almeria), Şilb (Silves) ve Cezîretülhadrâ (Algeciras) gibi ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yaparak tanınmış âlimlerle görüştü ve kendilerinden semâ, icâzet, münâvele ve mükâtebe yoluyla faydalandı. Kadı İbnü'l-Bâcî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İbn Hubeyş, Kadı İbn Bakî, Ebû'l-Hasan İbn Mugis, Kâdî İyâz, Ruşâtî, İbn Atıyye el-Endelüsî, Silefî ve Mâzerî onun hocalarından bazılarıdır. Talebeleri arasında İbn Dihye el-Kelbî, İbn Vâcib ve kız kardeşinin oğlu olan Tunuslu muhaddis Ebû'l-Hüseyin İbn Ser-râc bulunmaktadır. 573 (1177) yılında valinin isteği üzerine Kurtuba Ulucamii imamlığına tayin edilen İbn Hayr, 4 Rebîülevvel 575'te (9 Ağustos 1179) Kurtuba'da vefat etti ve evinin bahçesine gömüldü. Muhtemelen vasiyeti üzerine daha sonra kabri İşbîliye'ye nakledilmiştir.

Hadis, kıraat, Arap dili ve edebiyatı sahalarında iyi yetişen İbn Hayr, dikkatli bir okuyucu ve titiz bir araştırmacı olması ile de şöhrat kazanmıştır. Okuduğu eserleri inceleyip sayfa kenarlarına notlar düşmesi, vefatından sonra kütüphanesinin racyin çok üstünde bir fiyatla satılmasına sebep olmuştur. Fas'taki Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunan bir *Şaḥîḥ-i Müslim* nüshasının onun kütüphanesinden intikal ettiği bilinmekte ve bu nüshanın sayfa kenarlarına nâdir kullanılan kelimelerle bazı lafızların açıklamasını yazdığı görülmektedir (Abdülhay el-Kettânî, I, 385).

İbn Hayr'ın günümüze ulaşan tek eseri *Fehresetü mâ revâhü 'an şüyûhihi mine'd-devâvini'l-muşannefe fi dırûbi'l-ilm ve envâ'i'l-ma'ârif* adını taşımaktadır. Müellifin hocalarından okuduğu veya icâzet yoluyla rivayet hakkını elde ettiği çeşitli ilimlere dair kitapların konularına göre düzenlenmiş katalogu olan esere tanıtılan kitapların sayısı 1400, Francisco Codera y Zaidin ve Julian Ribera y Tarrago'ya göre ise 1040 kadardır. Uzunca bir girişle başlayan *Fehrese*'de ilim öğrenmenin ve hocanın ehemmiyeti, ilmin metotları, haberleri senedleriyle birlikte tesbit etmenin önemi ve bu hususta göz önünde bulundurulması gereken hususlar hakkında bilgi verilmekte, ardından

müellifin rivayet iznini aldığı eserlerin rivayet zinciriyle birlikte ayrıntılı bir tasnifi yapılmaktadır. Bu eserler Kur'an ilimleri, hadis ve hadis ilimleri, siyer ve tabakat, ensâb, Mâlikî fıkhi, akaid ve usûl-i fikh, rûya tabiri, zühdiyyât, nahiv, lugat, âdâb, şiir ve diğer edebî türlere dair kitaplar ve bunların fihristleridir. Eserin sonunda müellifin hocalarının listesi kaydedilmektedir.

İbn Hayr, fihrist yazma çıktısının öncülerinden olan İbnü'n-Nedîm'den iki asır sonra bu geleneği Batı İslâm dünyasında yeniden geliştirmiş, diğer kaynaklarda yer almayan bazı eserlerin tanınmasını sağlamış, Doğu İslâm ülkelerinde yazılan eserlerin ne zaman ve kim tarafından Endülüs'e getirildiğini tesbit etmiştir. Ancak kendi devrinde revaçta olan bütün ilim dallarına ait eserleri tanıtan İbnü'n-Nedîm'den farklı olarak eserini hadisçi metoduyla ve hadis kaynaklarına ağırlık vererek kaleme almıştır.

Fehrese, ilk defa İspanyol şarkiyatçısı Francisco Codera y Zaidin ve talebesi Julian Ribera y Tarrago tarafından Escorial Library'deki nüshası esas alınarak yayımlanmıştır (I-II, Saragossa 1894-1895). Daha sonra *Keşî'z-zunûn*'un sonunda (Leipzig 1935) ve Züheyr Fethullah tarafından, Codera-Tarrago neşrinin Latince önsözü Arapça'ya çevrilip metin tekrar gözden geçirilerek Beyrut'taki el-Mektebetü't-Ticârî, Bağdat'taki Mektebetü'l-Müsen-nâ ve Kahire'deki Müessesetü'l-Hancî yayınevlerinin ortaklaşa katkılarıyla basılmış (baskı yeri yok, 1382/1963), ardından İbrâhîm el-Ebyârî'nin önsözü ve tashihleriyle tekrar neşredilmiştir (Kahire-Beyrut 1410/1989).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayr, *Fehrese*, neşredenlerin girişi, s. v.s.; a.e. (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1989, neşredenin girişi, I, 7-18; *Tâcû'l-'arûs*, "hyr" md.; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* (nşr. F. Codera), Madrid 1886, I, 240-242; Zehebî, *Tezkiretû'l-huffâz*, IV, 1366; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 85-86; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), III, 1069-1070; Safedî, *el-Vâfi*, III, 51; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 139; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 102; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 252; Serkis, *Mu'cem*, I, 450; Brockelmann, *GAL*, I, 658; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 252; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 42, 112, 168; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭṭaṭe*, s. 137-138; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 384-385, ayrıca bk. İndeks; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 76-77; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-sâmil*, II, 315; V, 57; Ch. Pellat, "İbn Kḥayr al-Ishbili", *EP* (Fr.), III, 861; Muhammed Mehdî Müezzini Câmî, "İbn Hayr", *DMBİ*, III, 472-473; M. Yaşar Kandemir, "Fehrese", *DİA*, XII, 297-299.

ALİ YARDIM

İBN HAYYÂN

(ابن حيان)

Ebû Mervân Hayyân b. Halef
b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed
b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî
(ö. 469/1076)

Endülüslü tarihçi.

377'de (987) Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. İspanyol asıllı müslüman bir aileye mensuptur. Dedelerinden İslâmiyet'i kabul eden kişi olan Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın mevlâsıydı. Babası Ebû'l-Kâsım Halef, Endülüs Emevî Devleti'nin sonlarına doğru beytümâlde hesap işlerinden sorumlu kâtip olarak çalıştı. Ayrıca hâcib İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un yanından ayırmadığı yakın adamlarından biri olması dolayısıyla gerek sarayda olup bitenleri gerekse birçok savaşı yakından görme imkânına sahip oldu.

İbn Hayyân, Endülüs Emevî halifeliğinin siyasî gücünün zirvede olduğu Âmirîler döneminde dünyaya geldi. Gençliğini bu dönemde geçirdi. Fakat bir müddet sonra bu güçlü devleti çok kısa sürede çöküntüye götüren fitne dönemi olayları ile ülke birliğinin tamamen parçalandığı mülûkû't-tavâif devrinin bizzat şahidi oldu ve bu durum onu derinden etkiledi.

Endülüs'ün kültür merkezi Kurtuba'da yetişen İbn Hayyân tefsir, hadis, dil ve edebiyat öğrenimi gördü. Ebû Hafs Ömer b. Hüseyin en-Nahvî, Ebû'l-A'lâ Saîd el-Bağdâdî ve Ahmed b. Abdülazîz b. Ebû'l-Hubâb gibi birçok ünlü âlimden istifade etti. Öğrencileri arasında ise oğlu Ömer b. Hayyân ile Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Gassânî el-Ceyyânî ve Ebû Ubeyd el-Bekrî başta olmak üzere meşhur Mâlikî fakihi Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin oğlu Ahmed b. Süleyman b. Halef el-Bâcî, Mâlik b. Abdullah el-Utbî es-Sehlî, Abdullah b. Muhammed et-Tücebî, Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb, Ebû'l-Velîd Ahmed b. Abdullah b. Tarîf b. Sa'd yer almaktadır.

İbn Hayyân hayatının sonlarına doğru maddî sıkıntı içine düştü. Onun durumundan haberdar olan Cehverî Emiri Ebû'l-Velîd Muhammed kendisine divanda bir görev verdi. Mahmûd Ali Mekki, İbn Hayyân'ın tarih yazımıyla görevlendirildiğini ve ilk defa resmî tarihçi sıfatıyla maaş aldığını söyler (İbn Hayyân, *el-Muktebes*, neşredenin girişi, s. 44-45). Ayrıca sâhibü's-şurta olarak görev yaptığı ifade edi-